

Музичка школа *Јосип Славенски*, Београд

DOI 10.5937/kultura1962321Z

УДК 821.163.41.09 Костић Л.
82.0

оригиналан научни рад

МУЗИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У ПЕСМАМА, БАЛАДАМА, ПОЕМАМА И ДРАМАМА ЛАЗЕ КОСТИЋА

Сажетак: У раду ће бити приказане појаве музике, као и музичких елемената у песмама, баладама и поемама Лазе Костића. Указаће се на то да је Костић приказивао певану песму и игру као део жељене атмосфере, као симбол укрштаја музичке уметности и појава из природе и, као инструмент драматизације поетског текста. Анализираће се појаве музичких инструмената, као и стручних музичких израза у поетском тексту. Основни циљ биће да се одреде и класификују музички елементи у Костићевом књижевном ткиву, односно, начини на које их је песник користио.

Кључне речи: музички елементи, музика, песма, балада, поема, драма

Песме, баладе, поеме

У свом разноврсном поетском опусу Лаза Костић користи музичке слике с једне, тј. описује музику, и користи музичке изразе ради описа одређене тематике, с друге стране. Обе категорије најчешће су присутне у циклусу *Постанак песме, Вилованкама* и *Космичком циклусу*, док се у најмање појава могу уочити у љубавним (као што је раније поменута песма *Славуј и лала* у којој је песник глорификовао песму славуја) и родољубивим песмама (нпр. већ цитирани, последњи стихови песме *На парастосу Вука Ст. Караџића* који представљају кратку оду Вуку). Неке од песама поседују у свом

поетском тексту музичке слике и појмове, али, упркос томе, нису компоноване. Такве су вилованка *Међу звездама* и родољубива песма *На парастосу Вука Ст. Караџића*.

Вилованка *Међу звездама*, написана је у пештанској самици 1872. године. Већ на сâмом почетку, Костић се осврће на своју судбину „лутања и тражења”,¹ сублимира љубав према књижевности Шекспира (William Shakspeare), Шилера (Friedrich Schiller) и Гетеа (Johann Wolfgang von Goethe), као и животне токове саткане од низа пустоловина – кроз дружење са поезијом и музиком. Врсни познавалац Костићевог дела, књижевник Миодраг Радовић, пише у својој књизи да су „различити били гласови који су допирали до њега и претили да га очарају и заробе”², то су гласови књижевности и музике лире, који, сви заједно, посебно звоне, посебно звуче. О томе сведоче стихови из вилованке:

„Мени свира вечна лира
– Пиндара, Анакреона –
– и Милтона – и Бирона –
– Шилер – Гета – и Теџира –
– Данта – Таса –
– Калидаса – –
Тако мене звуци гоне,
А за сваким речи звоне”.³

У наставку ће бити издвојене строфе у којима се користе музичка средства.⁴ Текст прве строфе гласи:

„Ни олуја, ни бујица,
то је цвркул рајских тица; –
ил’ је разлег од песама
из највишег оног храма
над звездама?
По тихотној васељени

1 Радовић, М. (1983) *Лаза Костић и светска књижевност*, Београд: Delta Press, стр. 15.

2 Исто.

3 Костић Л. *Изабрана дела (песме, драме, есеји)*, приредио Живковић, Д. (2006), Београд: Драганић, стр. 11.

4 Костић Л. нав. дело. Музички појмови и средства за музицирање помињу се у стиховима на страницама, стр. 9-13.

разлежу се звуци њени
смртном уву нечувени”.

Ова је строфа лирског карактера истакнутог лирским осмерцем, уз полустих после четвртог стиха. Цела строфа је дата у виду музичке слике. У строфи се описује за песника најлепша песму у васељени, песма рајских птица. Костићеве стихови упућују на неоплатоничарске мисли Феруча Бузонија (Ferruccio Busoni), који објашњава могућности тонског сликања природних *звучних* појава, између осталих: тутњава грома, шум дрвећа и животињске крике, упоређује их са појавама које се *виде* – севањем муње, птичијим летом, покретом у скоковима, бави се људским *осећањима* које музика треба да опише и разјасни слушаоцу, те долази до дефинисане *програмске музике*, музике националног карактера. Сваки дан почиње исто, свитањем, али ипак другачије него претходни, пише Бузони, тако и композитор своја дела увек свира другачије, али у складу са датим односима „вечите хармоније”⁵. За њега су то све „ситни догађаји на Земљи”⁶, део музике која „прожима читав свемир”⁷.

Наредна музичка слика, у осмерцу, такође описује појаву песме, овај пут, замамну песму морских сирена:

„Као смели морепловац
древних прича и времена,
што је везан за катарку,
у безумљу слатку, жарку,
слушћо песме од сирена,
дивних, мамних морских жена:
тако мене звуци вуку,
у стоструком зборе гуку”.

У наредној строфи је описан звук гусала, али не да би афирмисао музику, већ је звук гусала истакнут као симбол славне прошлости српског народа:

„Ал’ не чујем оног звука,
Звонке јеке, мамна гука,
Што у светлиј’ њених друга:

5 Buzoni F. (2014) Notacija protiv emocije, u: *Nacrt za jednu novu estetiku muzike*, Београд: Studio Lirica, str. 27.

6 Buzoni, F. (2014), *nav. delo*, str. 19.

7 Исто, стр. 20.

Гласи мука и покаја,
Шапат јада, сузни бризи,
Неодољних уздисаја
Бројанички, свети низи;
Старе славе сетна хвала,
А скороњих срамних зала
Осветница, – јека од гусала”

као и у делу стиха на завршетку песме:

„А кад гуслар по њим гуди,
из јавора јаде буди,
из тамнице јади лете
да се браћа јада сете,
да се сете, да их свете!”

Гусле су инструмент често заступљен у песмама Лазе Костића. То и није чудно с обзиром на његову посвећеност Српству, српском фолклору, песмама и обичајима. Гусле су симбол српског народа, историје, победоносних идеја. Гусле су епски елемент у поезији и музици, па није случајно што је у последњој цитираној строфи, након низа лирских осмераца, песник гусле увео помоћу епског десетерца, у стиху: „Осветница, – јека од гусала”!⁸ Поменимо и разбијене гусле и несрећног гуслара у песми *Иза сна* (из 1859. године), у којој „срце гуди о освети”.⁹

Даље, у вези са претходним, у родољубивој песми *На парастосу Вука Ст. Караџића* из 1864. године, у последњем шестерцу остварена је ода Вуку Караџићу. Стихови помињу музички инструмент – гусле, као симбол српског народа:

„И саслуша л’ нас тако Господ Бог,
понестаће из раја јавора,
потесаће га дуси на гусле.
за тили час српски биће рај!
Ал’ какве смо на земљи срећнице,

8 Костић, Л. *Vita nova*, приредила Стефановић, М. (2012), Београд: ЛП Службени гласник, стр. 30-31.

9 Исто.

отеће нам још и тај завичај”.¹⁰

Имајући у виду Костићево ангажовање, прво у младалачким данима деловања Омладине српске, а потом и у конкретном политичком раду у влади Јована Ристића, може се закључити да Костићево коришћење гусала у песмама није у сврси величања музике, већ му тај музички инструмент служи да истакне националност, односно, служи му у политичке сврхе.

Миодраг Радовић бавећи се појавама вила у Костићевој поезији, пише: „Уз водену вилу, Костић призива вилу светлога зрака, која је као заштитница песме најсроднија музама. Чињеница што су са тим вилама повезане птице (у SMDS¹¹ су славуји) подсећа на древно предање по коме птице најлепше певају у гори где су Музе сахраниле Орфејеве комаде тела”.¹² Радовић овде указује на мит о Орфеју, мит о узвишености музичара који побеђује силе подземља, и генерално, о несхваћеном уметнику који има наднаравне моћи, истичући песников класичарски приступ уметности. Осим романтичарског неговања старих хеленских митова, Костић негује и култ српског јунаштва и пркоса, који су пре њега у књижевном светлу оживели Симо Милутиновић Сарајлија и Петар II Петровић Његош у поеми *Заробљени Црногорац од вила*.

Радовић пише да се зрачна вила појављује у Костићевом сну, „али и у сну народног певача – гуслара”, као што је у песми *Иза сна*, у стиховима:

„а у тихој, у тавнини
вила коло заводила”.

Такође се у песми *Вила* јавља појам *песме* у две строфе:

„Еј, у зраку сјајна вило,
да ми дајеш срце твоје,
све би пуно песме било,
та у зраку птице поје.

Душо, вило мога века,
Ти си ми га дала сама,

10 Костић, Ј. нав. дело, стр. 38.

11 М. Радовић у својој књизи више пута даје скраћеницу SMDS за песму *Santa Maria della Salute*.

12 Радовић, М. нав. дело, стр. 43.

Пуно вере, пуно лека

Пуно миља и песама.”¹³

Миодраг Радовић закључује да је песник одсањао национални и песнички сан у пештанској тамници 1872. године, када га је вила из сна „упутила на гусле и на звезду наше народне поезије. Тиме је песнички наговештено да је порекло митске слике у душевним изворима, да је вила поникла као светлост сна, као онирички израз једног сна (који је песнику одбрана од јаве). То је сан о ослобођењу и процвату националне просвете, уметности и књижевности којима је вила била чуварка кроз векове”.¹⁴ У овом случају, претходно цитираним стиховима, вила није песника упутила на сáму музику, већ на гусле као симбол Српства.

Овај Костићев сан само је мисаони „прстен” који се потпуно заокружио и стопио са детињим светом у којем су дубоко укорењени слободарски Милетићеве стихови, толико често део песникових дечачких дана.¹⁵ У Костићевој поезији је алегорија честа појава којом је он пројектовао своје политичке идеале и стремљења. Јован Скерлић, један од најистакнутијих Костићевих критичара, пишући о Костићевом делу „Чедо вилино”, осудио је Костићеву потрагу за стилским фигурама и метафорама, назвавши овакав његов језик извештаченим и усиљеним, пуним чудних и смешних кованица које је створио сáм свој геније. Није прихватио да је за Костића Вила – и Косовка девојка, и носилац слободе, вере и наде.

У тексту песме *Певачка 'имна Јовану Дамаскину*, коју је Костић посветио Српском певачком друштву панчевачком, јавља се више „музичких мотива”. Сáм назив упућује на то да се овај текст пре свега пева, али, нажалост, до данас нисмо нашли нотни запис ове Костићеве песме настале 1865. године у оквиру *Космичког циклуса*. Што се тиче музичких елемената у поетском тексту песме, већ на сáмом почетку песник све звуке васељене сврстава у предиван појам „сфере звучнога ма” и у њима је „песма небних снова” која у себи садржи сва осећања, људску патњу, бол и клетве. Платонова (Plato) теорија да је свет идеја једини истинити и савршени свет, док је материјални свет само несавршена копија стварног света идеја примењен је у овој песми, управо у стиху „песма небних снова”. Људска душа по рођењу

13 Радовић је ову песму цитирао из збирке под називом: Костић, Ј. (1909), *Песме*, Нови Сад: Матица српска, стр. 73.

14 Радовић, М. нав. дело, стр. 46.

15 Исто.

улази у тело, док је претходно боравила у царству идеја. У сазнајном процесу, душа заробљена у телу заборавља шта је видела у царству идеја, а у сазнајном процесу се оживљавају сећања – код Костића су то „небни снови” саткани од људских емотивних доживљаја.

Костић поново гулама глорификује људску победу, називајући гусларску свирку „победопој”. У Костићевој небеској песми увек је главни лик свети Јован, који песмом проноси по небу – до раја, људске наде и снове.¹⁶ Није случајно песник посветио песму Јовану Дамаскину, сиријском монаху. Упознат са Дамаскиновим уделом у реформисању *Октоиха*, једног од главних литургијских дела византијске цркве, истовремено и великих песничких зборника, он га је навео као песнички узор – и сâм тежећи да реформише поетски језик свог доба (негујући српски јамб којим су се променили уобичајени акцентски односи у стиху)¹⁷. Јован Дамаскин је био веома плодан песник, а такође и редактор канона као песничке форме – скратио га је на три до четири строфе – тропара, уз ирмос као носиоца теме у свакој оди, и на тај начин му одредио коначну структуру. Уз то, сигурно је Костићу био узор због широког поља научног и уметничког деловања – осим поезије, бавио се и теологијом, правом, филозофијом и музиком. Аутор је химни које су још увек у употреби у православним храмовима широм света. Стога није необично што је Костић управо једну химну написао у част великог полихисторика и ретора.

До сада није пронађен нотни запис *Певачке 'имне Јовану Дамаскину*. Ипак, сачувана је композиција Славољуба Лжичара *Певачка химна* (у Костићевом оригиналу – *Певачка 'имна*)¹⁸ у којој се Костићев поетски текст односи на постојање музике, пре свега, хорске. Песников оригинални предлог из 1865. године гласи:

„Гласова певче, Јоване,
свој храм обнови свет,
обнови песме потоње
у слусима нек потоне
несносив очиглед!

16 Костић, Ј. нав. дело, стр. 62-63.

17 О томе више видети у есеју: Винавер, С. (2005), Лазини сетни експерименти, у: *Заноси и пркоси Лазе Костића*, Београд: Дерета, стр. 114-115.

18 *Албум српских песама - Album national Serbe. 100 српских народних песама за гласовир*, приредио Лжичар, С. (1881), ed. Henry Litolf's Verlag, Boston: Arthur P. Schmidt.

У темељ *бас* нек удри стен
подривљив неимаре,
нек буди многу тужну сен
из костурнице старе,
да махне мошти, – успомен
да носи пред олтаре!

Гласова певче, Јоване,
свој храм обнови свет,
обнови песме потоње,
у слусима нек потоне
несносив очиглед!
Баритон мушки нека зид
за светилиште гради
у непроглед, у непрокид,
незваној неверади,
а ступове у недовид
слободи, вери, нади!
Гласова певче, Јоване,
Свој храм обнови свет,
обнови песме потоње,
у слусима нек потоне
несносив очиглед!

А свод нек диже *тенор* смео,
кô руке кад се здруже,
у молитви се Богу свео
за нездружене душе,
довршит храм да пусти цео
ил' – и то нека руше!

Гласова певче, Јоване,
свој храм обнови свет,
обнови песме потоње,
у слусима нек потоне
несносив очиглед!

Ал' омладино, гласе мој,
на вршку ти ми чуј се!
Ти јабуку, Адамов плод,
узнеси на врхунце,
ил' место ње нек млади пој
допоје с неба сунце! –
Гласова певче, Јоване,
свој храм обнови свет,
обнови песме потоње,
у слусима нек потоне
несносив очиглед!”

Цитирана песма почиње припевом који се понавља након сваке од четири изложене строфе. Песник је замислио хорску песму кроз мушки хорских став. У првој строфи је описао глас – деоницу басова као темељ у изградњи музичког става, а који он назива „храмом”. Познато је да је у музици басова деоница основа за креирање тонално-хармонског тока, те није чудно што је и Костић кренуо од ње. Средњи глас је баритон, он представља и зид и мост и руке ка небу, односно, ка највишем гласу – тенору који води мелодију. Суђећи по овој песми, песник је био заинтересован за хорско певање и сигурно је имао контакта са хорским певаштвом његовог времена. Још као дете је постављан на чело националне параде, у којој је обилазио село певајући са војницима српске песме о слободи и јунаштву. У омладинском добу, Костића су јако занимале и инспирисале химне, због јелинских слободарских порука које су носиле, химничном песмом Хелени су подстицани на борбу.¹⁹ Стога је неколицину песама написао у химничном духу, нарочито у двадесетим годинама живота. Интересовање за хорско певање управо је показао тежњом да повеже текстове химни са музиком за

19 Винавер, С. нав. дело, стр. 24.

хор. Подаци говоре да је обе химне посвећене Јовану Дамаскину писао за Српско певачко друштво панчевачко и да је на Костићеве текстове компоновано више мелодија. Прашки музички жири је одбијао те верзије све док Змај Јова није преуредио текст, а затим га Јенко компоновао.²⁰

С друге стране, како је истакао Душан Иванић, „темељ, зидови или сводови у Костићевој пјесми постају хомоними, јер не значе што значе у општем језику...”²¹ Разматрајући тематику и симболику Костићеве две химне, теоретичар и историчар драме, Марта Фрајнд указује на барокне утицаје на Костића приликом писања ових песама: „Обе химне настале су у скоро исто време, њихов облик има ритам барокних композиција, њихова сликовна и звучна згуснутост и доследност извођења мисли и осећања својствене су најбољој поезији 17. века”²² Ипак, Фрајнд наглашава и то да су у овој песми такође евидентни Костићеви узорни који датирају од антике и ренесансе, па до барока.

У балади *Самсон и Делила* из 1869. године, у одељку 4, Костић описује песму заробљеног Самсона следећим десетерцима:

„Самсон је певџ, ори му се глас,
бојева смртних некад жив ужас
надјекује окова тужни звек
с тамница стреса међу камена”.

Некада моћан, а сада заробљен и слеп – чује се „прижељак небесни / славуја слепог у том кавезу”... Док се она, Делила спрема за свадбу – „Самсон ће сватовац певати!” Ова балада није за сада компонована, док су песме чији ће текст бити анализиран у наставку – компоноване.²³

20 Исто, стр. 28.

21 Иванић, Д. Рани Лаза Костић – свемоћ метафоре, у: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, уредио Симоновић, Љ. (2011), Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови - књига СХХХИИИ, Одељење језика и књижевности – књига 23, стр. 22.

22 Фрајнд, М. (2017) Лаза Костић и енглеска поезија 17. века, у: *У трагању за Лазом Костићем*, Вршац: КОВ, стр. 29-30. Фрајнд указује и на велику сличност Костићеве *Певачке химне*, у којој се појављује Јован Дамаскин као иницијатор музике православног храма, са *Песмом за дан св. Цецилије*, Цона Драјдена, у којој је описана Света Цецилија, заштитница музике у католичкој цркви. Ту су и многобројне занимљиве компарације М. Фрајнд, о избору терминологије и одабраних описа у обе поменуте песме.

23 Костић, Ј. нав. дело, стр. 90-91.

У поеми *Santa Maria della Salute* из 1909. године, Костић спаја све космичке појаве у *хармонију сфера*, али хармонију – склад који се темељи на супротностима. О томе сведоче стихови:

„Зар мени јадном сва та дивота?
Зар мени благо толико све?
Зар мени старом на дну живота,
та златна воћка што сад тек зре?”

– укрштај мотива старости и младости; или у стиховима:

„Две се у мени побише силе,
мозак и срце, памет и сласт”

– укрштај рација и емоција.

„Музичке мотиве” уочавамо и у стиховима:

„Тад моја вила преда ме грану,
лепше је овај не виде вид;
из црног мрака дивна ми свану,
кô песма славуја у зорин свит”.²⁴

Осим што је, за песника, најлепша мелодија симболисана песмом славуја, у овим стиховима извршен је укрштај звучног и визуелног. *Вила* је толико лепа, да таква раније није виђена; она је осванула из мрака, као „славујев пој” у зору. На крају песме, поново у име победе љубави и лепоте, зачуће се ода – „душине жице све да прогуде”. Уз песме *Међу јавом и мед сном* и *Моја дангуба*, стихови поеме *Santa Maria della Salute* су обликовани тако да се песник често позива на поређења са „музичким елементима” или асоцијацијама на музику, о чему ће више речи бити касније.

Песма *Камо ноћи, камо дани* настала је 1866. године, у оквиру циклуса *Та пољубац твој мирише*. Састављена је од пет поетских целина. У првој целини налази се пет строфа – катрена у којима песник жали за прошлим временима, за кафанским забавама, за „прозбореним, пропеваним песмама”, непроспаваним ноћима, са стањима „међу јавом и мед сном”. Песма и музика помињу се у трећој и четвртој строфи, док песма у целини гласи:²⁵

24 Исто, стр. 70.

25 Костић, Ј. *Међу јавом и мед сном*, приредио Павковић, В. (2005), Београд: Политика – Народна књига, стр. 96.

„Камо ноћи, камо дани,
пољупци проуздисани,
клетвама прозаклињани,
камо ноћи, камо дани?”

Седи љубав, пије вина
из очију пуних наши’,
што га више љубав пије,
више га је свакој чаши.

А песама јато плаво
срцима се куца: Здраво!
– Песме, лакше! – Махни, ма’ни! –
Камо ноћи, камо дани?
А кад оду браћа дома,
кад је доста слатких снова,
кад се сместе занос – песме
у постеље од стихова...”

У песми *Звоно*, написаној 1861. године у циклусу *Та пољубац твој мирише*, звук звона јавља се са двоструким тумачењем, тј. улогом: прво као реална звоњава звона, а друго, као тужно звоно које свира у грудима и подсећа на проживљену патњу и бол:

„Звоно, звоно мало,
што те, звоно, боли,
те се тако тужно
разлежеш по доли?
И моје је срце
завонило јако,
по моји’ се груди
разлеже једнако.

Срце моје звони

од тешкога клатна,
то је клатно тешко
њена слика златна”.²⁶

Две родољубиве, мање познате Костићеве песме, *Србски пој* (1852) и *Победна песма* (1853) касније су употребљене као текст за вокална дела – хорске композиције. Такође обе песме у свом поетском тексту садрже „музичке елементе”. У песми *Србски пој*, већ из наслова се види да је реч о песми химничног карактера и лако се може замислити да се пева као својеврсна корачница. То потврђују стихови у првој строфи:

„А свете жеље прођу груди
На мушки бој,
На мушки бој,
Слобода кад се с бојем љуби
То ј' србски пој,
То ј' србски пој!”

У другој строфи певање и звук жица представљају реалну песму и свирку, али је снажан звук трубе додељен топовима:

„Умукну песме шала пређе
Умукне пир,
Умукне (?) жице, клоне цвеће
Малакше мир.
А место песме топ затруби
На мушки бој!...”

И у *Победној песми* помињу се свечане вилинске „песме миле” и да „место рана, љубав рана/на певаче пада сва!”²⁷

Песма *Рајо, тужна рајо* из 1860. године, симбол је наде и вере. Писац дванаестерцима казује о томе да не жели да пева свом народу, него да га свети и освети: због турског зулума, изгубљених живота, испоштене и уништене земље. Песник хоће да се поново „песма заори”, да поново све процвета и да се „јарко сунце занавек разгори”. Природа га, пак,

²⁶ Костић, Ј. нав. дело, стр. 88.

²⁷ Текст обе песме као и нотни запис може да се пронађе у огледу Васа Милинчевића: Милинчевић, В., Две непознате компоноване песме Лазе Костића, у: *Књижевна историја*, уредио Петров, А. (28. VII 1975), Београд: ИП Вук Караџић, стр. 707-715.

упућује на то да је у њему сáмом, последично и у целом народу – сунце, борба за будућност и бољи живот.²⁸

„Рајо, тужна рајо, кад се тебе сетим,
не бих да ти певам, већ бих да те светим.

Да те светим, света горо, облистана
од увела, бледа, турска ђулистана.

Што му вене ружа већ под гором црном,
па опет кукавну земљу копа трном.

Из туђег је света, престала да руди,
па би да се шкropи из кравих груди.
Еј, а ‘де је сунце да се њиме суше
те краве капље са увеле руже?

Да осуши капље, да ружу изгори,
да остане за њом тек мирис у гори.

Из тога мириса песма да заори,
кад се јарко сунце занавек разгори.
Еј, а ‘де је сунце? питам српске горе,
А оне ми веле: и у теби, море!
Рајо, тужна рајо, кад се тога сетим,
не бих да ти певам, већ бих да се светим”.

Још једна песма садржи асоцијације на музику, то је песма *Свирачица* која је први пут објављена у Костићевој последњој збирци – *Песме*, у Новом Саду 1909. године. Садржај песме односи се на цетињску кнегињицу Милицу, будућу кнегињу Милицу Николајевну, која је умела да свира на појединим жичаним инструментима. Њено умеће песник описује последњим катреном, иначе, писаним ијекавицом:

²⁸ Костић, Ј. *Изабрана дела*, приредио Милинчевић, В. (1963), Београд: Народна књига, стр. 59-60.

„Ал' нек осл'јепе: док таке руке
небеској свирци подижу храм,
више вриједи слушаат им звуке,
но сунца вјечни гледати плам”,²⁹

док према речима Пере Зупца „у тој песми има звука и спиралног ткива које се касније сретно оваплотило у песми *Santa Maria della Salute*”,³⁰

На крају, поједине песме, иако у тексту не садрже музичке слике и термине, биле су јако привлачне музичким стварацима који су њихов текст искористили за стварање композиција намењених различитим врстама извођача. То су, пре свега, песме: *Међу јавом и мед сном*, *Објесен*, *Дон Кихоту*, *Снаваћа песма*, *Наше*, *Снавај ми чедо*, *Лаку ноћ*, *Драга зоро*, *Моја дангуба*, *Снове снивам*, *Еј, пусто море!* (из драме *Максим Црнојевић*) и *Народном посланику*.

Многи књижевни критичари који су били Костићеви савременици, попут Богдана Поповића и Јована Скрелића, нападали су и критиковали његов стил. Речи хвале добио је од Вељка Петровића, Милоша Црњанског, Исидоре Секулић, Станислава Винавера и многих других. Исидора Секулић 1941. године, између осталог пише: „У поемама Лазиним има раскошних ритмова и рима, потресних визија”.³¹

Важно је истаћи и свеобухватно мишљење Петра Милосављевића из 1981. године, који је указао на то да „величина Костићеве песме није само у бројним и значајним темама, које је захватила, нити у бројним асоцијативним везама којима је њен текст исткан. Она је у ситном везу и у кујунџијској шари: у богатству римовања, оркестрацији стихова”.³² Из цитата се види да су и књижевни критичари имали потребу да у описима Костићевих дела и његовог стила користе музичке термине.

Очигледно је да су и композиторе, не толико Костићеве савременике колико следбенике, привукле на првом месту теме и мотиви садржани у Костићевој поезији, нарочито у лирским песмама из првих циклуса. Песме коју су најчешће послужиле као литерарни предложак соло-песме или

29 Зубац, П. (2009) *Ленка Дуиђерска (лирска студија)*, Нови Сад: *Media invent* – Тиски цвет, стр. 65-66.

30 Исто.

31 Костић, Ј. *Одабрана дела I*, уредио Лесковац, М. (1972), Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, стр. 5.

32 Исто, стр. 9-10.

неке друге музичке форме су: *Међу јавом и мед сном*, *Моја дангуба* и *Објесен*, а осим вокалних дела, поједини композитори писали су и инструменталну музику инспирисану Костићевим стиховима.

*Народна песма Женидба Максима Црнојевића –
инструација за писање драме*³³

Након што је Иво Црнојевић успео да договори брак између свог сина Максима и кћери венецијанског дужда, Анђелије, по повратку у зетски двор затекао је сина Максима, оболелог од богиња. Од тог момента почиње заплет који доводи до трагедије свих појединачних ликова у песми. Поносни владар Иво Црнојевић је девет година избегавао свадбу Максима и Анђелије, но ипак је, након притисака Латина, десете године окупио сватове и пошао у Венецију. Сковао је план да Максима, чије је лице било пуно ожиљака од прележаних богиња, замени побратимом Милошем и да Милошу, за учињену услугу, преда младин мираз. Након велелепног славља, Анђелија ипак сазнаје за замену младожење и тражи од Ива да се мираз преда правом младожењи. Милош одбија да врати дарове и девојку. Долази до сукоба – Максим убија Милоша, отима девојку и бежи. У сукобу гине и капетан Јован који открива Иву да је Максим убио Милоша. А Максим пише дужду да му враћа нељубљену кћер, и да ће се потурчити и остати да живи у Стамболу. Са њим у Стамбол одлази и Јован Црнојевић, обоје су потурчени наставили да живе тамо.

Упркос трагичном сижеу песме, у једном моменту описана је весела атмосфера у којој ликови певају сватовске песме. То је свечани полазак Ивових сватова у Венецију. Костић у драми пише да Иво Црнојевић, Јован капетан и Недељко „успут пију и – певају” и да додаје: „Ко имаше грло поуздано / Попијева сватовске поскочице”. Из овог штурог описа не може се сазнати које су сватовске поскочице у питању, али је сâм коментар довољан да читалац стекне општи утисак о тренутној атмосфери током пута црногорских сватова у Венецију.³⁴

33 За овај рад коришћена је песма која се налази у књизи *Народне песме*, приредила Самарџија, С. (1999), Београд: Драганић, стр. 231-263. Поменути издавач је песму, коју је изворно испевао старац Милија, преузео из *Сабраних дела Вука Караџића*, збирка II, приредила Пешић, Р. (1988), где је под редним бројем 89, Београд: Просвета, стр. 373-402.

34 Питањем транспонованња народне песме у Костићеву драму, између осталих, баве се: Лидија Делић, у прилогу: Песма старца Милије и драма Лазе Костића о женидби Максима Црнојевића: две концепције трагичног; потом, Снежана Самарџија у прилогу: Милијин и Костићев Максим Црнојевић. Оба текста објављена су у зборнику *Лазе Костић*

Мотив сна је веоm чест у свим врстама књижевности. На-лазимо га у античкој књижевности (Хомер – *Илијада*) и у трагедији *Краљ Едип*, потом у ренесанси и бароку, нпр. код Калдерона (Pedro Calderón de la Barca) у делу *Живот је сан*. Сан у бајкама и легендама често осликава свет супротан стварности, као на пример, у бајци Андерсена (Hans Christian Andersen) – *Девојчица са шибицама*. У романтичарској литератури наилазимо на мотив сна који предсказује догађаје (Бранко Радичевић – *Рибарчета сан*), као и у српској литератури двадесетог века (Иво Андрић – *На Дрини Ћуприја*). У епској, усменој књижевности увек је присутно веровање да сан пружа истинску поруку и стога неретко делује на ликове и утиче на њихово деловање и на саму фабулу. У неким песмама снови често предсказују догађаје, често трагичне (*Смрт Сењанина Ива*). У песми *Женидба Максима Црнојевића* описан је сан Јована – капетана, који говори о томе да се црни облак надвио над Ивовом краљевином и да ће неко умрети. Узимајући у обзир претходно наведене примере може се претпоставити да испричани сан уноси бар стрепњу у срца присутних ликова, пре свега, Ива Црнојевића, а посредно, и код читалаца песме.

Драма Максим Црнојевић

О Костићевом надахнућу приликом креирања драме *Максим Црнојевић*, Исидора Секулић пише: „Укрштао је Лаза у *Максиму* Шекспира са традицијом класичном, и хеленистичком и народном српском. Надодавао је на хиератичну једноставност класичне трагедије реторику Шекспирову, реторику вођену модерним, ренесансним интелектом који је све налазио у човеку и све тумачио из човека. Класичан стил, то су врлети, врлети духа и мање духовитости. Лаза је имао невероватне способности да може оба стила, да може једно најбоље, а оно друго најбоље. И састављао је најбоље и најбоље, и оно друго су биле супротности, судари, кићење и китина где јој места није, а има од тога врло осетљивих повреда на истини уметности. Срећом, уосталом и логично, *Максим* је постао опера. Петар Коњовић, маестро Коњовић уједначио је стил, и патетика и трагика Лазине драме остају у величанству музиком казаних судбинских тајни”.³⁵ Коњовић је често преиспитиван од стране књижевних критичара, јер је Костићев рогобатан текст скратио, прецизирао је етапе драмске радње, сваком главном драмском лику дао је посебну музичку тему, а целокупни садржај је обогатио цитатима

1841–1910–2010, уредио Симовић, Јб. (2011), Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 191-208, стр. 209-226.

35 Костић, Ј. нав. дело, стр. 10.

народних песама које је интерпунктирао међу појединим сегментима драмске радње и на тај начин значајно обогати почетни књижевни предлогак.

Од драмских сцена у којима се јасно указује на појаву музике, издвајамо следеће:

- Анђелијина песма, I чин,
- Песма ослобођених робова, III чин,
- Песма маски, IV чин,
- Песма гуслара (прерушеног Надана), IV чин и
- Сватавац из далека, V чин.

Анђелијина песма

На млетачком двору седе мајка Филета и кћер Анђелија, која везе калпак. Заљубљена је у Максима, а Филета је љута јер каже да јој је Максим убио сина Марка, и да треба за парастос да везе братовљев лик, а не Максимов. У овој слици Анђелија, кроз монолог, исказује своја најискренија осећања. Одговор на њену патњу, на чекање Максимовог одговора Анђелија тражи у узбурканим морским таласима. За њу је море творац „дубоке мисли створитељске”³⁶, заправо, преко мора ће стићи лађа са вестима. Њена исповест чак прераста у песму, што је Костић назначио дидаскалијом у тексту, након чега Анђелија пева целину која почиње стихом „Еј, пусто море! Еј, пусти вали!”³⁷. И Петар Коњовић ће касније, у опери *Кнез од Зете*, креирати са истим текстом Анђелијину песму.

Песма ослобођених робова

У првом наведеном примеру из трећег чина, један од робова пева следеће стихове:

„Шалај даном, с белим даном
друговат ћу моћи,
окове је стрес’о црне
немилосне ноћи.
Да живи кнез, да живи дужде
што оживи своје сужне!”

36 Костић, Л. нав. дело, стр. 103.

37 Исто, стр. 104.

Ово је први експлицитни пример песме, а такође је и ретка појава римованог стиха – комбинација осмерца и шестерца. Ослобођени робови песмом величају дуждевску породицу. Стихови у песми су римовани – у комбинацији седмерца и осмерца:

„Дуждева да живи кћи
што милошћу среће нове
старе мржње скида кове,
напијајмо њојзи сви!”

Песма маски

У четвртном чину описана је општа слављеничка атмосфера, маскенбал у Млетачкој републици, организован поводом веридбе Максима и дуждеве кћи. Маскирани су сватови са обе стране, а чује се песма млетачких маскираних сватова. То је група певача који певају песму са веома важним стихом: „Наша влада наш је ред, личина читав – свет”.

Ово је веома важно место у Костићевој драми. Песма венецијанских маски и посебно, претходно цитирани стих, осим што осликавају општу венецијанску атмосферу маскенбала, имају и другачије, донекле психолошко тумачење. Наиме, песму певају венецијанске маскиране званице које поручују да су сви присутни – гости на млетачком тлу, да су Млеци победници у политичкој борби Зете и Млетачке републике. Стих „личина читав свет” даје вишеструко двосмислени коментар разноликих званица – зетских и млетачких, маскираних и немаскираних, оданих и издајница, правих и лажних Максима – Милоша. О томе књижевни теоретичар Снежана Самарџија између осталог, пише и следеће: „Песма не ставља тежиште на ритуалну димензију светковина, испуњених разузданим весељем, мрсом и пићем. Ипак, из дубине самог именованог празника допиру околности уговарања свадби, али и обавезно обредно маскирање. Бучне поворке сировара, направљача, комендијаша, шиљкана (Недељковић), најчешће су ишле у опходе као гротескни двојници сватовских званица, са обавезном трудном младом. Али, док је њихово весеље између два поста призивало свеопшту плодност, песма под шатором на венецијанском тргу алудира на срамну маскарладу саме свадбе. Потуљена ругалица особени је ехо Иванове исповести из епске песме, тим пре што се углед кнеза и његове породице лагано круни међу својима”.³⁸

38 Самарџија С. Рад Милијин и Костићев Максим Црнојевић, у: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, зборник радова, стр. 219.

Песма гуслара (маскираног Надана)

У истом чину, истој појави, као маскирана званица појављује се војвода Надан. Он, препушен у гуслара, пева лажну народну песму, песму о „два тића” која су се одродила заувек. Песма симболично описује однос Максима и Милоша.

Сватовац из далека

Последње музички истакнуто место у драми је у петом чину. У првом плану драмског тока је Максим који се вратио у Црну Гору. Дидаскалијом је назначено да се сватовац чује у даљини. Како нема других ознака у тексту драме, поменути дидаскалија указује да би приликом извођења драме, у позадини требало да се чује обредна сватовска песма, која би, посредно, указала да се у даљини забављају сватови.

Иако је до сада издвојено свега неколико драмских ситуација које експлицитно указују на појаву музике, као и оних места које су драматуршки погодне за музичко обликовање, мора се истаћи то да је текст Костићеве драме у целини, уз извесна прилагођавања, искористио за своју оперу *Кнез од Зете* композитор Петар Коњовић (1883–1970).³⁹

Закључак

Креирајући своје песме, баладе, поеме и драме, свестрани стваралац Лаза Костић обилно је користио сва расположива средства како би их драматизовао. Осим драматуршких инструмената који, пре свега, подразумевају развијање поетских тема и мотива, Костић се окренуо музици као значајном елементу драматизације свог опуса. У песниковим песмама, баладама, поемама и драмама помињу се свирање и музички инструменти (пре свих, гусле), као и врсте певања (хорско, појединачно, певање људи и животиња). Такође Костић користи музичке термине, као што су музика, хорско певање, хармонија и други. С једне стране посматрано, песник дочаравањем музике динамизира драмски ток књижевног дела, док с друге стране, у појединим песмама или деловима драме, музика служи као деодекоративни елемент, драмска кулиса, којима се латентно утиче на свест и подсвест реципијента.

³⁹ Користили смо клавирски извод са певањем: Коњовић, П. /s.a./, Опера *Кнез од Зете* (музичка драма у 4 чина), Загреб: Наклада Савеза композитора Југославије. Како је назначено на корици поменутог клавирског извода, Коњовић је сам приредио текст из трагедије *Максим Црнојевић*. Упркос настојањима, није било могуће пронаћи партитуру ове опере.

ЛИТЕРАТУРА:

Коњовић П. /s. a./, Опера *Кнез од Зете* (музичка драма у 4 чина), Загреб: Наклада Савеза композитора Југославије.

Албум српских песама – Album national Serbe. 100 српских народних песама за гласовир, удесио Сл. Љжичар, /1881/, ed. Henry Litolf's Verlag, Boston: Arthur P. Schmidt.

Костић, Ј. (1909) *Песме*, Нови Сад: Матица српска.

Костић, Ј. *Изабрана дела*, приредио Милинчевић, В. (1963), Београд: Народна књига.

Костић, Ј. *Одабрана дела I*, уредио Лесковац, М. (1972), Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.

Милинчевић, В. Две непознате компоноване песме Лазе Костића, у: *Књижевна историја*, уредио Петров, А. (28. VII 1975), Београд: ИП Вук Караџић.

Радовић, М. (1983) *Лаза Костић и светска књижевност*, Београд: Delta Press.

Народне песме, приредила Самарџија, С. (1999), Београд: Драганић.

Костић, Ј. *Изабрана дела (песме, драме, есеји)*, приредио Живковић, Д. (2006), Београд: Драганић.

Павковић, В. Песник Лаза Костић, у: *Лаза Костић, Међу јавом и међ снам*, приредио Павковић, В. (2005), Београд: Политика.

Винавер, С. (2005) Лазини сетни експерименти, у: *Заноси и пркоси Лазе Костића*, Београд: Дерета.

Зубац, П. (2009) *Ленка Дунђерска* (лирска студија), Нови Сад: Media invent – Тиски цвет.

Иванић, Д. Рани Лаза Костић – свемоћ метафоре, у: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, уредио Симовић, Љ. (2011), Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови – књига СXXXIII, Одељење језика и књижевности – књига 23.

Костић, Ј. *Vita nova*, приредила Стефановић, М. Д. (2012), Београд: ЈП Службени гласник.

Vuzoni, F. (2014) Notација против емоције, у: *Nacrt za jednu novu estetiku muzike*, Beograd: Studio Lirica.

Фрајнд, М. (2017) Лаза Костић и енглеска поезија 17. века, у: *У трагању за Лазом Костићем*, Вршац: КОВ.

Ana M. Zečević

Josip Slavenski Music School, Belgrade

MUSIC ELEMENTS IN SONGS, BALLADS,
POEMS AND DRAMAS BY LAZA KOSTIĆ

Abstract

In this essay, the author is presenting and explaining elements of music art found in Kostić's literary work, such as poems, ballads and dramas. It argues that he depicted singing and dancing as part of the desired atmosphere symbolic of the crossover of music art into the natural phenomena and used technical music expressions in his poetic narrative. The basic goal of the paper is to determine and classify music elements in Laza Kostić's literary discourse, i.e. the manners in which the poet has used them. The author describes the function of using musical elements as dramatizations of the poetic text and its tragedies. Using musical elements in an original way, Kostić has emphasized patriotic themes in his epic narratives, as well as romantic theme in the lyrics of songs, poems and dramas. It can be concluded that Kostić has had a great knowledge of the art of drama, and that he has used the knowledge of drama techniques throughout his literary oeuvre.

Key words: *music elements, music, song, ballads, poem, drama*